

XXI ASR O'ZBEK TARJIMACHILIGIDA BADIY OBRAZ VA ESTETIK EKVIVALENTLIK MASALALARI

Azimboyeva Nafisa Utkir qizi

Toshkent shahridagi Webster universiteti magistranti.

E-mail: sanjarnafisa1999@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23193611>

Annotatsiya. Mazkur tezisda XXI asr o'zbek tarjimachiligida badiiy obrazlarning qayta yaratilishi va estetik ekvivalentlik masalalari tadqiq etiladi. Badiiy tarjimada obrazni boshqa tilga ko'chirish jarayoni nafaqat uning lug'aviy mazmunini saqlash, balki obrazning emotsional, estetik va kontekstual xususiyatlarini qayta yaratishni ham talab qiladi. Tadqiqotda badiiy obrazlarni tarjima qilishda leksik-semantik moslashtirish, kontekstual almashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish va poetik kompensatsiya kabi usullarning qo'llanishi tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil natijalari XXI asr o'zbek badiiy tarjimalarida estetik ekvivalentlikka erishish tarjimonning individual tanlovi va maqsad tilining badiiy imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida shakliy farqlar yuzaga kelishiga qaramay, obrazning asosiy estetik funksiyasi saqlanishi tarjimaning badiiy adekvatligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, badiiy obraz, estetik ekvivalentlik, poetik obraz, tarjima transformatsiyasi, kontekstual moslashuv, poetik kompensatsiya, tarjimon, lingvopoetika.

ARTISTIC IMAGERY AND AESTHETIC EQUIVALENCE IN 21ST-CENTURY UZBEK TRANSLATION

Abstract. This thesis examines the recreation of artistic imagery and the issue of aesthetic equivalence in 21st-century Uzbek translation. Translating an artistic image requires not only preserving its lexical meaning but also recreating its emotional, aesthetic and contextual characteristics. The study analyzes such translation techniques as lexical-semantic adaptation, contextual substitution, concretization, generalization and poetic compensation. The comparative analysis demonstrates that achieving aesthetic equivalence in contemporary Uzbek literary translation is closely connected with the translator's individual choices and the artistic resources of the target language. Although formal differences may occur in translation, preservation of the essential aesthetic function of an artistic image remains one of the key factors determining the adequacy of literary translation.

Key words: literary translation, artistic imagery, aesthetic equivalence, poetic image, translation transformation, contextual adaptation, poetic compensation, translator, linguopoetics.

Kirish.

XXI asrda madaniyatlararo aloqalarning kengayishi, jahon adabiyotining o'zbek tiliga faol tarjima qilinishi va tarjima nashrlarining ko'payishi badiiy tarjimashunoslik oldiga yangi ilmiy vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy tarjima jarayonida xorijiy badiiy asarning mazmunini yetkazish bilan bir qatorda, uning obrazlar tizimi, estetik ta'siri va muallif tomonidan yaratilgan badiiy olamni o'zbek kitobxoniga tabiiy va ta'sirchan shaklda taqdim etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Badiiy asarning o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biri badiiy obrazdir. Obraz orqali muallif voqelikni bevosita tasvirlash bilan cheklanmay, unga estetik, emotsional va ramziy ma'no yuklaydi. Shu sababli badiiy obrazni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish oddiy leksik almashtirish jarayoni emas, balki murakkab ijodiy va lingvopoetik jarayon hisoblanadi.

Badiiy tarjimada manba matndagi obrazning shakli va mazmunini to'liq saqlash har doim ham mumkin emas. Tillar o'rtasidagi grammatik, leksik va stilistik farqlar tarjimondan muayyan transformatsiyalardan foydalanishni talab qiladi. Bunday holatda tarjimonning asosiy vazifasi obrazning tashqi shaklini mexanik ravishda ko'chirish emas, balki uning badiiy-estetik funksiyasini maqsad tilida qayta yaratishdan iborat.

XXI asr o'zbek tarjimachiligi nuqtai nazaridan ushbu masala alohida ahamiyatga ega.

Chunki zamonaviy tarjimalarda jahon adabiyotiga xos obrazlar o'zbek tilining milliy va estetik imkoniyatlari bilan to'qnashadi. Natijada tarjimon oldida manba matnning badiiy o'ziga xosligini saqlash va uni o'zbek kitobxon uchun tabiiylashtirish o'rtasida muvozanatni ta'minlash vazifasi yuzaga keladi.

Shu jihatdan, XXI asr o'zbek tarjimachiligida badiiy obrazlarning qayta yaratilishi va estetik ekvivalentlik masalalarini o'rganish zamonaviy tarjimashunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar.

Tadqiqot obyekti sifatida XXI asrda xorijiy adabiyotdan o'zbek tiliga tarjima qilingan badiiy asarlar tanlandi. Tadqiqot predmetini esa badiiy obrazlarning tarjimada qayta yaratilishi, ularning estetik funksiyasi va tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik hamda uslubiy o'zgarishlar tashkil etadi.

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, lingvopoetik, kontekstual va stilistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Manba va maqsad matnlarni qiyoslash orqali badiiy obrazlarning qanday tarjima qilingani, qaysi holatlarda bevosita ekvivalentdan foydalanilgani va qaysi vaziyatlarda tarjimon tomonidan transformatsiyaga murojaat qilingani aniqlandi.

Tahlil davomida badiiy obrazlarni qayta yaratishda quyidagi asosiy usullar ajratildi:

1. Bevosita semantik ekvivalentlik;
2. Kontekstual almashtirish;
3. Konkretlashtirish va umumlashtirish;
4. Poetik kompensatsiya.

Mazkur usullar bir-biridan alohida emas, balki badiiy matnning umumiy mazmuni va poetik vazifasidan kelib chiqib qo'llanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil XXI asr o'zbek badiiy tarjimalarida obrazlarning qayta yaratilishi ko'p hollarda formal ekvivalentlikdan ko'ra funksional va estetik ekvivalentlikka asoslanishini ko'rsatdi.

Manba matndagi badiiy obraz tarjimada aynan o'sha so'z bilan ifodalanishi mumkin. Biroq ayrim holatlarda bunday yondashuv maqsad tilida obrazning ta'sirchanligini pasaytiradi. Shu sababli tarjimon obrazning kontekstual ma'nosini aniqlab, unga o'zbek tilida funksional jihatdan yaqin bo'lgan birlikni tanlaydi.

1. Badiiy obrazning semantik ekvivalentligi:

Badiiy obrazni tarjima qilishning eng sodda ko'rinishi uning semantik jihatdan yaqin ekvivalent orqali berilishidir. Bunday holatda manba matndagi obraz va tarjima matnidagi birlik o'rtasida mazmuniy yaqinlik yuqori darajada bo'ladi.

Biroq badiiy obraz oddiy lug'aviy birlikdan farqli ravishda kontekstual va estetik ma'noga ega. Shu sababli uning lug'aviy ekvivalentini topishning o'zi yetarli emas.

Masalan, manba matnda "journey", "path", "light" yoki "shadow" kabi birliklar konkret predmetni anglatish bilan birga inson hayoti, ruhiy izlanish yoki ma'naviy holat ramzi sifatida qo'llanishi mumkin. Ularni o'zbek tiliga "safar", "yo'l", "yorug'lik" va "soya" tarzida tarjima qilish mumkin. Biroq mazkur birliklarning haqiqiy poetik mazmuni faqat kontekst asosida aniqlanadi.

Shu sababli tarjimon obrazni alohida so'z sifatida emas, balki butun gap yoki matn doirasida tahlil qilishi lozim. Aynan kontekstual yondashuv badiiy obrazning asl estetik funksiyasini aniqlash imkonini beradi.

2. Kontekstual almashtirish va milliy moslashuv:

Badiiy tarjimada ayrim obrazlarning bevosita ekvivalenti maqsad tilida mavjud bo'lmasligi yoki u kitobxonda originaldagi kabi estetik taassurot uyg'otmasligi mumkin. Bunday holatda kontekstual almashtirish usulidan foydalaniladi.

Kontekstual almashtirishda tarjimon manba matndagi birlikni shaklan boshqa, ammo funksional jihatdan unga yaqin birlik bilan almashtiradi. Mazkur jarayon tarjimonning ijodiy qarorini talab qiladi.

Ayniqsa, milliy-madaniy komponentga ega obrazlarni tarjima qilishda bunday yondashuv muhimdir. Muayyan xalqning urf-odati, tarixiy xotirasi yoki madaniy tajribasi bilan bog'liq obraz boshqa madaniyat vakili uchun bir xil assotsiatsiyani bermasligi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, o'zbek tarjimonining vazifasi original obrazni haddan tashqari mahalliyashtirib yubormasdan, uning asosiy badiiy funksiyasini o'zbek kitobxoniga yetkazishdan iborat. Bu jarayonda tarjimon "begona" obrazni saqlash va uni kitobxonga tushunarli qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

3. Konkretlashtirish va umumlashtirishning poetik funksiyasi:

Tarjima jarayonida leksik birlikning ma'nosini konkretlashtirish yoki umumlashtirish ham badiiy obrazning qayta yaratilishiga xizmat qilishi mumkin.

Konkretlashtirish manba tilidagi umumiy ma'noli birlikning maqsad tilida aniqroq birlik bilan ifodalanishini anglatadi. Bunday transformatsiya obrazning tasviriyligini kuchaytirishi mumkin.

Aksincha, umumlashtirishda manba matndagi nisbatan aniq birlik kengroq ma'noli birlik orqali beriladi. Bunday o'zgarish ayrim hollarda originaldagi detalning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Ammo agar mazkur detal maqsad tilida tabiiy va estetik jihatdan qabul qilinmasa, umumlashtirish tarjimaning umumiy badiiy yaxlitligini saqlashga xizmat qilishi mumkin.

Demak, konkretlashtirish va umumlashtirishni faqat leksik transformatsiya sifatida emas, balki poetik maqsadga xizmat qiluvchi tarjima strategiyalari sifatida ham baholash mumkin.

4. Estetik ekvivalentlik va poetik kompensatsiya:

Badiiy tarjimaning eng murakkab jihatlaridan biri original matndagi estetik ta'sirni qayta yaratishdir. Har ikki tilning imkoniyatlari turlicha bo'lgani sababli originaldagi muayyan poetik effektini aynan o'sha vosita yordamida qayta yaratish har doim ham mumkin emas. Bunday vaziyatda poetik kompensatsiya muhim ahamiyat kasb etadi. Agar bir poetik xususiyat tarjima jarayonida yo'qolsa, tarjimon uni boshqa til vositasi yordamida qoplashga harakat qiladi.

Masalan, original matndagi so'z o'yini o'zbek tilida aynan qayta yaratilmasligi mumkin.

Tarjimon esa shu kontekstda boshqa leksik yoki sintaktik vositadan foydalanib, o'quvchida originalga yaqin emotsional taassurot hosil qiladi. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi qisqa va ritmik gap o'zbek tilida aynan takrorlanganda tabiiy eshitilmasligi mumkin. Tarjimon gap strukturasini o'zgartiradi, biroq uning tezligi, keskinligi yoki emotsional ta'sirini saqlashga intiladi.

Shu sababli estetik ekvivalentlikni shakliy o'xshashlik bilan tenglashtirish mumkin emas.

Tarjima matni originaldan shaklan farq qilishi mumkin, ammo agar uning badiiy funksiyasi va o'quvchiga ta'siri saqlansa, bunday tarjima estetik jihatdan adekvat hisoblanishi mumkin.

5. Tarjimonning individual tanlovi:

XXI asr badiiy tarjimalarining yana bir muhim jhati tarjimonning individual ijodiy qarorlaridir. Bir xil original matn turli tarjimonlar tomonidan turlicha ifodalanishi mumkin.

Bunga tarjimonning til mahorati, adabiy didi, tarjima strategiyasi va maqsad auditoriyani hisobga olishi sabab bo'ladi. Tarjimonning individual tanlovi ayniqsa obrazli birliklarni qayta yaratishda yaqqol ko'rinadi. Ayrim tarjimonlar originalga maksimal darajada yaqinlashishga intilsa, boshqalari o'zbek tilining tabiiy va badiiy imkoniyatlaridan faolroq foydalanishi mumkin.

Bu holat tarjimaning subyektiv xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Biroq subyektivlik tarjimonning originaldan erkin uzoqlashishini anglatmaydi. Tarjimonning ijodiy erkinligi badiiy obrazning asosiy mazmuni, funksiyasi va estetik yo'nalishini saqlash bilan chegaralanadi.

XXI asr o'zbek badiiy tarjimalarida obraz va estetik ekvivalentlik

<i>Tahlil yo'nalishi</i>	<i>Manba matndagi xususiyat</i>	<i>Tarjimada qo'llanadigan usul</i>	<i>Poetik natija</i>
Semantik ekvivalentlik	Obrazning asosiy mazmuni	Bevosita ekvivalent	Mazmuniy yadro saqlanadi
Kontekstual almashtirish	Obrazning vaziyatga bog'liq ma'nosi	Funksional birlik bilan almashtirish	Obrazning ta'siri saqlanadi
Konkretlashtirish	Umumiy obraz	Aniqroq birlikdan foydalanish	Tasviriylilik kuchayadi
Umumlashtirish	Aniq obraz yoki detal	Kengroq ma'noli birlik	Matnning tabiiyligi saqlanadi
Poetik kompensatsiya	Yo'qolishi mumkin bo'lgan estetik effekt	Boshqa poetik vositadan foydalanish	Estetik ta'sir tiklanadi
Individual tarjimon tanlovi	Muallif obrazlar tizimi	Ijodiy transformatsiya	Maqsad tilida badiiy yaxlitlik yuzaga keladi

Jadvaldan ko'rinadiki, badiiy obrazning tarjimada qayta yaratilishi birgina usul bilan chegaralanmaydi. Tarjimon har bir obrazning kontekstdagi vazifasi va estetik yukidan kelib chiqib, tegishli tarjima transformatsiyasini tanlaydi. Bu jarayonda eng muhim mezon obrazning tashqi shaklini saqlash emas, balki uning badiiy funksiyasini qayta yaratishdir. Shuning uchun XXI asr o'zbek tarjimachiligida estetik ekvivalentlikni tarjimaning muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholash mumkin.

Xulosa.

Olib borilgan tahlil XXI asr o'zbek badiiy tarjimalarida badiiy obrazlarni qayta yaratish murakkab lingvopoetik va ijodiy jarayon ekanini ko'rsatdi. Badiiy obrazning tarjimadagi muvaffaqiyati faqat uning lug'aviy ekvivalentini topish bilan emas, balki obrazning kontekstual, emotsional va estetik funksiyasini saqlash bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy o'zbek badiiy tarjimalarida semantik ekvivalentlik, kontekstual almashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish va poetik kompensatsiya kabi usullar faol qo'llanadi. Ushbu transformatsiyalar ayrim hollarda manba matn shaklining o'zgarishiga olib keladi, biroq ular obrazning asosiy badiiy funksiyasini saqlashga xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, estetik ekvivalentlik masalasi badiiy tarjimaning sifatini baholashda muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi. Originaldagi poetik vosita tarjimada aynan takrorlanmasligi mumkin, ammo uning o'quvchiga beradigan estetik va emotsional ta'siri qayta yaratilsa, tarjima badiiy jihatdan muvaffaqiyatli hisoblanadi. XXI asr o'zbek tarjimachiligida tarjimonning roli ham mazkur jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi. Tarjimon nafaqat ikki til o'rtasidagi vositachi, balki badiiy obrazni yangi lingvomadaniy muhitda qayta yaratuvchi ijodiy subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, XXI asr o'zbek tarjimachiligida badiiy obraz va estetik ekvivalentlik masalalarini o'rganish zamonaviy tarjima jarayonining ijodiy tabiatini ochib berish, tarjima sifatini baholash mezonlarini takomillashtirish hamda jahon adabiyoti namunalarining o'zbek tilida badiiy qayta yaratilish xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bassnett S. *Translation Studies*. – London: Routledge, 2014.
2. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
3. Munday J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. – London: Routledge, 2016.
4. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – New York: Prentice Hall, 1988.
5. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.
6. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London: Routledge, 1995.
7. Bassnett S., Lefevere A. *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1998.
8. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins, 1995.
9. Coelho P. *The Alchemist*. – New York: HarperCollins.
10. XXI asrda o'zbek tiliga tarjima qilingan zamonaviy badiiy asarlar materiallari.